

МИЛОШ КОВИЋ

## ПОЛИТИЧКЕ ИДЕЈЕ ЈОВАНА СКЕРЛИЋА: ПОГЛЕД ИЗ 2014. ГОДИНЕ

Сто година после смрти Јована Скерлића (1877–1914), његова епоха изгледа нам необично далеком и неопозиво различитом од нашег доба.<sup>1</sup> Од Скерлића нас деле драматични дисконтинуитети 20. века – три велика, крвава рата, једна револуција и три неуспела југословенска експеримента. Па ипак, гледано из дубље историјске перспективе, сто година нису дуг временски одсек. Да је живео бар колико његов професор, ментор и заштитник Богдан Поповић (1864–1944), или његов старији пријатељ Слободан Јовановић (1869–1958), или вршњак, друг из детињства и политички савезник Милан Грол (1876–1952), Јован Скерлић би био савременик Титове Југославије и Битлса.

По својим политичким идејама Јован Скерлић је, скоро, наш савременик. Сваки поглед на догађаје и личности из прошлости је, наравно, условљен данашњицом; савременост, кроз нас, поставља своја питања прошлости. Овде ћемо, међутим, покушати не само да у најкраћем оцртамо Скерлићеве главне политичке идеје,<sup>2</sup> него и да покажемо шта би се, у њима, и данас могло сматрати важним и актуелним.

Ако би требало да, на почетку, од свих политичких идеја Јована Скерлића издвојимо главну, ону из које су се гранале све његове политичке идеје, онда се мора нагласити да је Јован

---

<sup>1</sup> Рад настао у оквиру пројекта Министарства просвете и науке *Историја политичких идеја и институција на Балкану у 19. и 20. веку*.

<sup>2</sup> Вид. и М. Ковић, „Романтизам и патриотизам Јована Скерлића: Прилог историји српске левнице”, *Право & друштво*. Часопис за правну и политичку културу 3–4 (2011), 85–94.

Скерлић, пре свега, био левичар. Овај појам, међутим, ни у Скерлићевом ни у нашем добу није јасно одређен. Сам Скерлић себе није на тај начин описивао; говорио је да је социјалиста, да би се временом све више окретао радикализму и демократији. И социјализам и радикализам су се, међутим, у политичком животу Европе 19. века налазили на левици. Њихови путеви укрстили су се већ првих деценија 19. века, у добу сарадње британских радикала са чартистима и француских радикала са социјалистима у заједничкој борби за демократију и опште право гласа.

Чини се да је Скерлић своју левичарску позицију најсаже-тије и најјасније образложио у једној данас мало познатој белешци посвећеној стогодишњици рођења Виктора Игоа, коју је објавио 1902. у *Српском књижевном гласнику*. Поред осталог, Скерлић ту каже: „Иго је био песник слободе и социјалне правде, војник Демократије, и својим животом и борбама доказао је да то за њега нису биле само празне речи. Он је подизао свој моћан глас за све оне што трпе, и као што се борио за слободу јединака и друштвених класа, он је био и заштитник слабих и угњетених народа. Српски народ му поред осталог остаје дужан за онај пламени и срдачни апел 1876. године за права ’јуначке мале нације’”.<sup>3</sup> Тај Игоов апел Скерлић ће објавити 1912, као уредник *Гласника*, у броју посвећеном победама Балканског савеза у рату против Турске. У њему је Иго изједначио борбу за права Срба и других „малих народа” са борбом за европску демократију и за успостављање „Сједињених Европских Држава”.<sup>4</sup>

Скерлић је, пишући о овом француском писцу, демократи и републиканцу, јасно оцртао и своју позицију; знамо да је Игоова дела пажљиво читао још од ране младости.<sup>5</sup> Та позиција могла би се описати као „бити на страни оних што трпе”, „слабих и угњетених”, „јединака”, „друштвених класа” и „народа”. Бити на страни слабијих, мањина – такав став би се и данас могао назвати аутентично левичарским. Управо таква позиција Скерлића ће непоколебљиво ставити на страну Србије у њеној борби за опстанак, у сукобу са неупоредиво јачом Аустро-Угарском. Она ће условити његову еволуцију од космополитизма ка патриотизму и од социјализма ка радикализму.

Порекло Скерлићевог залагања за „оне што трпе”, „слабе и угњетене” требао би, како изгледа, као и у Игоовом случају,

<sup>3</sup> (С.), *без наслова*, СКГ, 1902, V, св. 4, 316.

<sup>4</sup> В. Иго, *За Балканско Словенство II. За Србију (1876)*, Исто, 1912, XXIX, св. 9, 711–714.

<sup>5</sup> М. Бегич, *Јован Скерлић*, Београд 1964, 33–34.

тражити у романтизму. Милан Грол, који је Скерлића познавао и добро и дуго, уочио је контраст између Скерлићевог програмског позивања на традиције просветитељства и његових суштински романтичарских идеја, па и животне судбине.<sup>6</sup> Није реч само о томе да је, нагло и прераном смрћу, баш као и Бајрон, Китс или Шели, Скерлић добио на популарности. Слично Игоу и Скерлићу, и ова тројица британских романтичара, нарочито Бајрон, војевала су за „оне што трпе”. Романтичарско, сентиментално занимање за живот сиромашних и проповедање самилости према угроженима могли су се пронаћи не само у делима Игоа, него и у романима Жорж Санд и Алесандра Манцонија.<sup>7</sup> Наклоност према „слабим и угњетеним” видљива је и у поштовању романтичара према Русоовом „природном човеку”.<sup>8</sup> И та русоовска наклоност према „племенитом дивљаку” лако се могла пронаћи у Скерлићевим текстовима; Марка Миљанова он је поредио са генералом Француске револуције, Лазаром Ошом.<sup>9</sup>

Посебно је важна чињеница да је романтизму био посвећен и докторат који је Скерлић одбранио (1901) код свог академског и политичког ментора, социјалисте Жоржа Ренара, под насловом „Јавно мњење у Француској према политичкој и социјалној поезији од 1830. до 1848”. Било је то доба изразите политизације књижевности, у коме су, што је посебно важно, успостављене чврсте везе између радикала и социјалиста у заједничкој борби за опште право гласа. Ренар је посебно наглашавао потребу да се ова сарадња обнови и на почетку 20. века, и Скерлић га је у томе следио. Скерлићеви велики узор, можда и више од представника реформистичког, демократског социјализма Луја Блана, били су републиканци и демократе Виктор Иго, Алфонс де Ламартин, Жил Мишле, Хајнрих Хајне.

Међу француским јавним личностима свога доба Скерлић се понајвише дивио Жану Жоресу, вођи ревизионистички, демократски опредељених француских социјалиста. Са својим социјалистичким колегама, који су следили марксистичку ортодоксију, Жилом Гедом и Полом Лафаргом, Жорес се разишао када је, у време Афере Драјфус, стао на страну Драјфусоваца, док су Гед и Лафарг тврдили да је цела Афера имала буржоаски карактер и

<sup>6</sup> М. Грол, *Јован Скерлић*, Из предратне Србије, Београд 1939, 124, 150, 152.

<sup>7</sup> М. Праз, *Евројска књижевност*, Деветнаесто столеће, Хисторија човјечанства, културни и научни развој V–2, ур. Ch. Morazé, Загреб 1976, 115–116, 125–126.

<sup>8</sup> Е. Hobsbawm, *The Age of Revolution 1789–1848*, London 2001, 321–322.

<sup>9</sup> Ј. Скерлић, *Примери чојсїва и јунацїїва. Побїљежио војвода Марко Миљанов Поїовић Дрекаловић, Београд 1901*, СКГ, 1901, III, св. 6, 473–478.

да зато није била од интереса за радничку класу. Заједно са радикалом-социјалистом Жоржом Клемансоом, Жорес је, у Афери Драјфус, ушао у политичку борбу за оно што је сматрао главним тековинама Француске револуције – за људска права и демократију; један од његових сарадника, социјалиста Александар Милеран ушао је, тада, слично Лују Блану у 1848. години, у владу са радикалима. И Блан је, као и Жорес и Милеран, тврдио да ће победа демократије постепено донети социјалне промене. Знамо да су Афера Драјфус и успостављена сарадња између демократа и социјалиста оставили дубок утисак на Скерлића; познато је, међутим, и то да су он и његови политички пријатељи Аферу Драјфус поредили са истовременим хапшењима у Србији, после Ивањданског атентата на краља Милана.<sup>10</sup> Уверен да су, усред неселективних хапшења не само радикала, него чак и њихових пријатеља, Обреновићи угрозили основна људска права грађана Србије, Скерлић је заговарао сарадњу социјалиста са радикалима, што га је постепено отуђило од његових пријатеља из ортодоксно марксистичке Српске социјалдемократске странке.

И Скерлићев пријатељ Слободан Јовановић поредио је хапшења и бруталност српске полиције после Ивањданског атентата са Афером Драјфус, наглашавајући да је оно што их је повезивало било стављање државног, националног или династичког интереса испред основних људских права појединаца.<sup>11</sup> Управо је Јовановић нагласио суштински утицај који су на Скерлића извршиле Афера Драјфус и ревизионистичке, социјалистичке, демократске идеје Жана Жореса.<sup>12</sup> Уз њих, требало би истаћи и утицај идеја Француске и Америчке револуције; у Жоресовој *Социјалистичкој историји (1789–1900)* том посвећен Револуцији 1848. заједно су написали Милеран и Ренар.<sup>13</sup>

Временом, Скерлић је, заиста, био све мање социјалиста, а све више демократа, радикал; ова промена коначно је обзнањена када је ушао у Народну скупштину, као посланик Самосталне радикалне странке. Ипак, и тада су га његова социјалистичка уверења доводила до сукоба са колегама самосталским посланицима.<sup>14</sup>

<sup>10</sup> Ж. Младеновић, *Младоси Јована Скерлића. Скерлићево прво формирање*, Београд 1940, 230–234.

<sup>11</sup> С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића II*, (1878–1889), Београд 1927, 100–101, 103, 105, 121–122, 419–420.

<sup>12</sup> С. Јовановић, *О Скерлићевој политичкој идеологији*, Сабрана дела Слободана Јовановића 9, Београд 1991, 705–707; Исти, *Политичке идеје Јована Скерлића*, Исто, 708–709.

<sup>13</sup> *Histoire Socialiste (1789–1900)*, sous la direction de Jean Jaures, tome VII, Paris s. a.

<sup>14</sup> М. Грол, *Јован Скерлић*, 145–147; Ј. Жујовић, *Дневник I*, прир. др Д.

Један од узрока Скерлићевог напуштања социјалистичког тора било је разочарање у марксистичке социјалдемократе, који су се истицали подршком „цивилизаторској мисији” Немачке и Аустро-Угарске на Балкану. За разлику од њих, међутим, европски демократи, од Игоа и Ламартина, до Мацинија и Хајнеа, били су на страни Срба, и других малих, европских и балканских народа, у њиховим сукобима са суседним, моћним царевинама.

Скерлић демократију ипак није везивао искључиво за националну идеју; тумачио ју је и као пут до космополитских идеала. Пре заоштравања сукоба Србије са Аустро-Угарском, у чланку *Омладински конгреси* из 1904, Скерлић је тврдио да је крајњи циљ југословенског покрета било досезање „Демократије” (ту реч писао је великим словом) и „опште слободе човечанске”.<sup>15</sup> Преносећи читаоцима *Гласника* идеје Габријела Сеаја, професора књижевности са Сорбоне и „драјфусовца”, Скерлић је 1906. писао: „Организовати демократију, направити од ње живу стварност, створити свима могућности за духовни живот, подићи све људе до свести и до слободе, наћи облик цивилизације без робова и без варвара, у коме ће сви учествовати и сви сарађивати, то је нови идеал, оригинална творевина модерне људске савести.”<sup>16</sup> Демократију је, дакле, схватао и као пут ка друштвеној реформи. Још 1901. у свом докторату, тврдио је да политичка демократија неминовно води ка „економском демократизму”.<sup>17</sup> У духу европског просветитељства, требало је образовати најшире друштвене слојеве, обезбедити владавину права и слободу штампе; тако их је требало припремити на демократију.

Скерлићево схватање демократије темељило се и на идеји друштвене солидарности, коју је позајмио од француских радикала. У чланку у коме је приказао књигу *О друштвеној солидарности* Леона Буржоа, Скерлић је, супротстављајући се класичном, крајње индивидуалистичком либерализму и социјалдарвинизму, укристио доктрину солидаризма са својим залагањем „за све оне што трпе”. Ту је писао да су прошла времена „тога жалосног и човекоубилачкога ’либерализма’” и да

---

Тодоровић, Београд 1986, 250–253; С. Терзић, *Јован Скерлић у Народној скупштини 1912*, Историјски часопис 29–30 (1982–1983) 1983, 457–475.

<sup>15</sup> Ј. Скерлић, *Омладински конгреси*, СКГ, 1904, XIII, св. 2, 127.

<sup>16</sup> Исти, *Габриел Сеај: Васпитање или револуција* (G. Seailles, *Les affirmations de la conscience moderne. Education ou revolution*, Paris 1904), Писци и књиге IV (из страних књижевности), Београд 1956, 513.

<sup>17</sup> Ј. Скерлић, *Јавно мишљење у Француској према политичкој и социјалној историји од 1830. до 1848*, Београд 1966, 207.

се модерна држава, са пуним правом, умешала, да би сачувала „здравље, живот и комад хлеба слабирм људима. Начело солидарности устаје против теорије борбе за опстанак и проповеда борбу за удружење, дужност људске целине да заштити слабе и бесправне од јаких и моћних, дужност државе да свакоме члану осигура најосновније услове људскога живота.”<sup>18</sup> Тиме се Скерлић приближио не само солидаризму француских радикала, него и британском „социјалном либерализму”, који су тада проповедали Леонард Хобхаус и Џон Хобсон.

Актуелност Скерлићеве мисли не исцрпљује се само његовим социјалистичким и демократским идејама. Милан Грол је, наиме, са пуним правом тврдио да је управо Скерлић био једна од кључних личности које су допринеле суштинском и коначном спајању српског национализма са демократијом, у времену од 1903. до 1914. године.<sup>19</sup>

Скерлић је већ као студент у Лозани писао о томе да је кључна одлика доба с краја 19. и почетка 20. века била јагма великих сила за колонијама. Код француских писаца пронашао је тврдње да је Балкан за колонијалне амбиције Аустро-Угарске био оно што су Азија и Африка биле за Британију, Русију, Француску, Немачку, Италију и САД. Писао је да је „право песнице”, праћено паролама о „европској цивилизацији”, у потпуности завладао међународним односима.<sup>20</sup>

Борбу Срба за опстанак у загрљају Аустро-Угарске, али и своју идеолошку еволуцију, Скерлић је сагледавао у контексту ширих, европских и светских процеса. Један његов текст из 1913. показује да је јасно видео најважније одлике тадашњих политичких кретања: „У другој половини XIX века изгледало је да политички и социјални проблеми потискују у страну национални проблем, и у унутрашњим борбама, политичким и социјалним, национализам је био од спореднога значаја. Од почетка XX века ствари у Европи су се из основа промениле. У великој борби коју нације воде за опстанак, у општој државној и националној несигурности и у предосећању једне велике међународне борбе, народи стављају на прво место свој животни интерес,

<sup>18</sup> Исти, *Начело солидарности*, СКГ, 1904, XI, св. 8, 603–604.

<sup>19</sup> М. Грол, *Јован Скерлић*, 153.

<sup>20</sup> Ј. Скерлић, *Политички и социјални проблеми крајем XIX века, Les problèmes politiques et sociaux à la fin du XIX-e siècle, par E. Driault, professeur agrégé d'histoire au lycée d'Orléans*, Фељтони скице и говори, Сабрана дела Јована Скерлића VII, Београд 1964, 49–52.

своју националну особеност, и Европа је ушла у период оштрих националних борби какве су биле пред 1848. годину.”<sup>21</sup>

У само предвечерје Првог светског рата Јован Скерлић се још једном осврнуо на исто питање: „И ко би у оваквим жалосним временима могао сневати, заједно са племенитим идеалистима из прве половине XIX века, да је човечанство сазрело и да је дошло доба општега мира, међународне правде и човечанског братства! Ко би данас могао са Хајнеом тврдити да је Демократија велика отаџбина, и да нема отаџбина но странака и сталежа; ко би смео понављати речи величанствене ’Марселезе Мира’ Ламартинове: ’Ја сам суграђанин сваке душе која мисли. Истина, то је моја отаџбина!’ Данас су наши видици мрачнији, ужи и нижи, и сваки разуман јасно види да је прво потребно истрајати и живети као народ, и да очекујући човечнија и праведнија времена, треба, простонародно говорећи, сачувати прво своју кожу. И млади су то јасно видели, и национализам су ставили на прво место.”<sup>22</sup>

Подстакнут реалном проценом стварности, Скерлић је, нарочито од Анексионе кризе 1908–1909. до 1914. године, постао водећи српски национални идеолог. Његово схватање нације и националне идеје остало је суштински демократско, утемељено у идејама Америчке и Француске револуције и традицијама просветитељства 18. века; оно је било свесни антипод конзервативном, феудалном и клерикалном империјализму Хабзбуршке монархије.<sup>23</sup>

Сагледан у контексту историје српске политичке мисли 19. века, Скерлић је, без сумње, својим демократизмом, приметним егалитаризмом и изразитим патриотизмом, припадао њеном главном току, који су, пре њега, оличавали либерали Јеврем Грујић, Владимир Јовановић, Светозар Милетић, или радикали и социјалисти Светозар Марковић, Пера Тодоровић, Никола Пашић, Љуба Стојановић, Јован Цвијић. Смештен у европски контекст, он је припадао оној демократској, радикалској и социјалистичкој традицији коју су представљали француски монтањари и жирондинци, амерички Џеферсонови републиканци, Ђузепе Мацини, Хајнрих Хајне, Виктор Иго, Алфонс де Ламартин, Александар Ледри-Ролен, Жорж Клемансо, Луј Блан, Жан Жорес, Анатол Франс, британски радикали, „Чартисти”, Фабијевци,

<sup>21</sup> Х., *Данацњи национализам*, СКГ, 1913, XXXI, св. 11–12, 917.

<sup>22</sup> Ј. Скерлић, *Нови омладински листови и наци нови нарацшиј*, Исто, 1913, XXX, св. 3, 221.

<sup>23</sup> Х., *Данацњи национализам*, Исто, 1912, XXIX, св. 12. 943; Исто, 1913, 918.

лабуристи и „социјални либерали”. После потреса изазваног Анексионом кризом, Скерлић је почео да се ослобађа свог старог, социјалдемократског неповерења према Русији и да се изразитије отвара према руској, левичарској, народњачкој и анархистичкој мисли.<sup>24</sup> Ипак, чини се да у историји српске политичке мисли нико није више од Скерлића припадао традицији републиканског патриотизма о којој се данас, под утицајем радова Квентина Скинера, Филипа Петита и Мауриција Виролија, тако много дискутује.<sup>25</sup> То је, међутим, тема за посебну расправу.

---

<sup>24</sup> М. Ковић, *Српски „зајадњаџи” и Русија: Утицај Анексионе кризе на идеје Јована Скерлића*, Српско-руски односи од почетка 18. до краја 20. века, ур. М. Војводић, Београд 2011, 175–184.

<sup>25</sup> Вид. Q. Skinner, *Liberty Before Liberalism*, Cambridge 2000; M. Viroli, *For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism*, Oxford 2003.